

L'herència de la televisió franquista

Josep Mª Baget Herms

1. Etapes de la televisió franquista

1.1 El 20 de novembre de 1975 moria Francisco Franco després d'una perllongada agonia de 35 dies, i amb la seva mort es tancaven els gairebé vint anys de la televisió franquista. La seva influència es va deixar sentir encara durant un llarg temps i només amb el nomenament d'Adolfo Suárez com a president del Govern es pot considerar tancada aquella etapa per entrar en una altra, no menys complexa: la de la transició democràtica. Un ex director general d'RTVE va ser, paradoxalment, l'encarregat pel rei Joan Carles de conduir aquesta obra de desmuntatge de les estructures arcaïques de les institucions franquistes, entre elles RTVE, de la qual Suárez havia estat el màxim responsable entre 1969 i 1973, després d'haver ocupat diversos càrrecs des de mitjans dels anys setanta.

1.2 La història d'RTVE pot dividir-se en tres grans etapes. La primera comprèn des dels començaments, inclòs el període de proves, fins a l'any 1962 i es divideix, al seu torn, en dos trams. El primer va des de la inauguració oficial (28 d'octubre de 1956, aniversari de la fundació de Falange i, a la vegada, festa de Cristo Rey) fins al febrer de 1959, i està marcat pel centralisme absolut i l'autarquia. El segon s'inicia precisament amb l'arribada de TVE a Barcelona i la posada en marxa dels estudis de Miramar, que permeten alleugerar el pes de la producció pròpia que, fins aquell moment, era responsabilitat única dels estudis del Paseo de la Habana. Es mantenen, això no obstant, el centralisme autoritari i unes rígides connotacions polítiques i morals tot i que coincideix amb una primera reforma de les estructures econòmiques del país representada pel primer Plan de Estabilización i l'entrada al Govern d'alguns ministres tecnòcrates vinculats a l'Opus Dei.

1.3 La segona fase, l'anomenada "època Fraga", és molt més àmplia i complexa i se situa entre 1962 i 1969, dividida igualment en dos temps. El primer arriba fins a 1964 i es tanca amb el nomenament de Jesús Aparicio Bernal com a director general i la inauguració dels estudis de Prado del Rey. El segon arriba fins a 1969 i comprèn l'espectacular creixement de TVE en un marc polític i social renovat, on la indústria

turística juga un paper important a tots els nivells.

El nomenament de Manuel Fraga Iribarne com a ministre d'Informació i Turisme cristal·litza en matèria informativa amb la promulgació de la Llei de premsa de 1966, que abolia la censura prèvia dels diaris i les revistes. A TVE aquesta reforma no es va notar en absolut; però, en canvi, l'obertura es va manifestar en la seva presència a festivals i mercats internacionals de la televisió, amb la producció de programes especials que donaven una imatge de la realitat social espanyola molt diferent a la veritable i, en especial, pel ràpid avenç de les seves infraestructures de producció. Entre aquestes realitzacions destaquen la construcció dels nous estudis de Prado del Rey (inaugurats un 18 de juliol de 1964 en el marc de la campanya propagandística dels XXV Años de Paz) i en la posada en marxa d'una segona cadena (novembre de 1966, després d'uns anys d'emissions en proves) que la situen, dins de les seves limitacions, entre les cadenes europees de primera línia que ja disposen de dos canals. La creació de la segona cadena, coneguda com "la UHF", va permetre satisfer parcialment certes demandes de grups socials i minories intel·lectuals, així com la incorporació d'alguns joves directors, escriptors i programadors. L'important progrés que s'observa en aquest cicle s'obté mitjançant els ingressos publicitaris, el que constitueix un recurs atípic en el marc d'un servei públic en règim de monopoli com el que funcionava a TVE, en clara contraposició al model imperant en tots els països europeus on el cànon per possessió d'aparells i la molt limitada aportació de la publicitat (o fins i tot la seva específica prohibició) eren els elements fonamentals del seu finançament.

La supressió de l'anomenat "impost de luxe" pel fet de tenir aparells (publicada al BOE del 23 de desembre de 1965) i la creació de les xarxes nacionals de teleclubs destaquen com els dos trets fonamentals pel seu caire populista. La supressió de l'impost, molt especialment, és una decisió transcendent perquè implica la implantació d'un model de televisió pública que depèn absolutament dels ingressos publicitaris. Malgrat les seves limitacions, els teleclubs, adreçats sobretot als àmbits rurals i dirigits per les forces "vives" del poble (alcaldes, mestres o capellans), no arribaran a tenir l'eficàcia propagandística esperada per falta de mitjans i de preparació de monitors especialitzats, però són un bon exemple del caire didàctic que encara hi ha als anys seixanta.

Aquesta etapa històrica de set anys esdevé homogènia a nivell estructural des del 1964 quan Jesús Aparicio Bernal, procedent dels sectors liberals del SEU, arriba a la direcció general i forma el seu propi equip, sempre sota la supervisió de Fraga Iribarne, el primer polític del franquisme que se n'havia adonat de les possibilitats propagandístiques de la televisió. Tres dels quatre directors generals que succeïren Bernal a l'etapa franquista (Adolfo Suárez, José Rosón i Jesús Sancho Rof) van ocupar càrrecs directius de responsabilitat en aquest temps.

La creació d'un incipient circuit català i de diferents centres regionals de producció d'informatius i els premis a festivals internacionals figuren entre les fites més importants. En canvi, la política informativa dels "telediarios" no va seguir la línia de moderada obertura de la Llei de premsa.

1.4 La tercera i darrera etapa comença l'octubre de 1969, amb el nomenament de Suárez al capdavant de la direcció general d'RTVE després de la marxa de Fraga arran dels enfrontaments amb l'Opus Dei en el cas MATESA, del qual el ministre va sortir malparat. Suárez parla directament amb Carrero Blanco, evitant, d'aquesta manera, el nou ministre d'Informació i Turisme, Alfredo Sánchez Bella, que, a més, no està interessat per la televisió. Suárez racionalitza les estructures internes i elabora uns programes discretament alligonadors, com *Crónicas de un pueblo*, que pretenen afavorir els interessos d'aquells que, com Carrero Blanco, ja planegen el futur "franquisme sense Franco" -expressat en la famosa frase "y después de Franco, las instituciones"-, un projecte esbojarrat que va desfer el mateix Suárez des de la posició de president del Govern al 1976. El nou equip, que prové fonamentalment de la segona cadena i que està més preparat professionalment, assumeix una tasca important. Aquest primer cicle de la darrera etapa es tanca amb la dimissió de Suárez, substituït el 1973 per Rafael Orbe Cano, que vol atorgar també un caràcter institucional a RTVE (segons ells, vivia en "l'al·legalitat"). Això no obstant, l'atemptat a Carrero Blanco va donar origen a una crisi política que es va reflectir a TVE i que va fer aquesta víctima dels interessos enfrontats.

L'anomenat "esperit del 12 de febrer", que promovia la tolerància envers la legalització de formacions polítiques, va portar a la direcció d'RTVE Juan José Rosón en el marc d'una aparent "obertura" política, social i, fins i tot, moral que no va trigar a esdevenir una operació de maquillatge que va durar pocs mesos. Franco pren de nou el comandament, amb el suport ara de la seva família més propera i en l'anomenat "Búnker". El nomenament de Sancho Rof l'últim any de la televisió franquista va suposar un singular exercici d'involució. TVE retornarà, si fa o no fa, als seus orígens, com es va poder comprovar amb l'actitud bel·ligerant durant els dies de les execucions dels membres d'ETA i del FRAP o a la manifestació de l'1 d'Octubre de 1975, l'últim acte públic del dictador. No podia ser d'una altra manera, el cercle es va tancar fatalment sobre si mateix.

2. L'herència del franquisme

La televisió que va deixar en herència el franquisme es pot resumir en una sèrie de punts concrets:

2.1 Des de la perspectiva estructural o empresarial, la precipitada qualificació de "servei públic centralitzat" s'havia produït disset anys després de la seva posada en funcionament i fins aquell moment havia crescut dins de l'al·legalitat. Les reformes aplicables com a resultat de la seva nova condició pràcticament no van tenir efecte a causa de la confusa situació política que es va generar arran de l'atemptat contra Carrero Blanco, que es va produir poques setmanes després de la publicació al BOE del Decret esmentat.

La indeterminació del marc jurídic de TVE romandria durant la transició i fins a 1980 quan els partits polítics hegemònics (UCD i PSOE) van acordar l'aprovació d'un

Estatut d'RTVE que, amb les seves limitacions i defectes, continua avui vigent sense tenir en compte els enormes canvis que s'han produït en el paisatge audiovisual espanyol i internacional.

2.2 Des del punt de vista laboral es va fomentar el corporativisme i no es van plantejar mètodes racionals de contractació de personal, el que va portar, amb el pas dels anys, a una plantilla excessiva -més de 10.000 treballadors al 1976- i molt poc qualificada professionalment, sense que s'haguessin dut a terme, fins aquell moment, cursos de reciclatge o actualització de coneixements i tecnologies. Les deficiències legals en els nombrosos contractes de col·laboradors externs per programa o sèrie van facilitar el seu ingrés en plantilla, prèvia reclamació a Magistratura, i en van generar un creixement als últims anys de la transició democràtica quan els sindicats ja eren una força de pressió que es reflectiria en vagues i conflictes.

Aquest creixement, això no obstant, coincideix amb una disminució dels espais de producció pròpia i una proliferació de produccions externes o en règim de coproducció amb empreses audiovisuals i productores cinematogràfiques del sector privat. La infrautilització del personal de TVE ha estat una constant que s'ha mantingut fins al present.

2.3 La tecnologia i la infraestructura de TVE presentava una segona cadena que, deu anys després de la seva solemne inauguració, només arribava a la meitat de la població. Aquesta cadena només es va estendre a la majoria de la geografia espanyola arran del mundial de futbol de 1982 que va tenir lloc a Espanya.

D'altra banda, la decisió d'adoptar el sistema PAL de televisió en color es va produir per la via dels fets consumats més que per voluntat expressa del Govern o de la mateixa TVE. Al darrer consell de ministres en què va participar Manuel Fraga es va escollir aquest sistema en comptes del sistema francès SECAM; però aquest acord no es va arribar a publicar al BOE perquè es va produir el cessament traumàtic de Fraga i els ministres afins a la seva línia política. Això no obstant, a partir d'aquell moment TVE va emetre en període de proves des dels Jocs Olímpics de Munic de 1972 i, de manera no oficial, es van projectar en color sèries de producció pròpia com *Si las piedras hablaran*, *Los Libros* o una sèrie de sarsueles i telefilms nord-americans, tot i que encara no s'havia pres una decisió definitiva.

2.4 TVE va exercir el monopoli de la xarxa d'enllaços fins l'any 1989, i van crear grans problemes a les cadenes autonòmiques, que s'havien posat en funcionament des de 1983 (ETB i TV3) i que es van veure obligades a instal·lar la seva pròpia xarxa d'enllaços carregant el cost addicional als seus pressupostos. Si no arriba a ser per aquesta iniciativa haurien trigat molt a desenvolupar-se, atesa la negativa de Jose Mª Calviño, director general d'RTVE, a cedir la utilització de la xarxa, decisió ratificada per la seva successora en aquest càrrec, Pilar Miró. Únicament amb l'aparició de les cadenes privades es va posar en marxa l'organisme Retevisión que acabava amb una situació anòmla de privilegi.

El projecte d'un sistema de televisió per cable gestionat conjuntament per TVE i CTNE (Compañía Telefónica Nacional de España), iniciat al 1973, no es va arribar a encetar per part de TVE, que havia de subministrar els programes i continguts a aquests nous canals. Telefónica, en canvi, si va portar a terme el cablejat de diferents zones de les grans ciutats. L'abandonament de TVE, per desinterès o manca de mitjans, va afectar greument el desenvolupament d'aquest sistema ja que el Govern li havia atorgat el monopoli: empreses privades o grups socials van adoptar, a la força, sistemes alternatius, com la TV local via hertziana que arribaria a tenir una extraordinària vida en el sistema de comunicació català.

2.5 La manipulació de les notícies i la confusió entre opinió i informació van ser pràctiques habituals en els programes periodístics de TVE sobre els quals la Llei de premsa no va tenir efectes positius, sinó que va accentuar el control d'aquest mitjà amb l'objectiu d'eliminar les crítiques, encara discretes, que podien manifestar-se a la premsa escrita. La utilització de la informació internacional, plena de conflictes, violència o corrupció, en contrast amb el panorama idíl·lic de la informació nacional, va ser una de les mostres d'aquesta tergiversació sistemàtica. La identificació entre informació televisiva i règim va esdevenir un vici del qual ja no es deslliurarien els periodistes que van arribar més tard a TVE fins a ser assumit com un signe de fatalitat i no com un error sorgit del franquisme. La coneguda frase de Rafael Ansón, primer director general d'RTVE de la transició democràtica, “qui no estigui d'acord amb el Govern no ho pot estar amb TVE”, no perd vigència en temps d'UCD i PSOE ni ara amb el PP. TVE va tenir un paper irrellevant en la seva funció cultural i educativa. Moltes personalitats no adscrites a la cultura oficial no van aparèixer mai en els seus programes o ho van fer esporàdicament. Es van elaborar “l·listes negres”, a vegades pels motius més insospitats i, de manera general, es va reprimir tota expressió o creació crítica envers el franquisme.

A conseqüència de la manca absoluta d'enteniment entre els ministeris corresponents i les institucions universitàries, els programes educatius no van tenir altre valor que el d'una successió asistemàtica de “l·liçons de coses” segons l'estil divulgatiu del *Reader's Digest*. Les possibilitats educatives de la televisió ja no seran explorades durant els anys següents al franquisme i restaran limitades a la segona cadena, que va esdevenir una mena de gueto cultural.

2.6 El centralisme va caracteritzar tot aquest període. Així ho demostra el fet que fins al 1975 només s'emetien tres hores mensuals de programació de TVE per a Catalunya que, a més, era l'únic circuit regional amb mitjans per a la realització de programes de certa categoria. La inauguració de centres regionals a la resta d'Espanya, que es va produir sobretot al final de l'etapa Fraga, va ser més simbòlica que efectiva ja que eren vulgars corresponsalies dels informatius que no gaudien d'autonomia ni de la possibilitat de portar a terme programes propis.

Aquest centralisme informatiu i de producció s'ha mantingut en gran manera i ha estat necessària l'aparició de les cadenes autonòmiques, que han generat una certa

competència perquè TVE es veïés obligada a potenciar les seves emissions per a les comunitats autònomes.

2.7 TVE va vendre una imatge triomfant de cara a l'exterior, fonamentada en una política de premis en certàmens internacionals, sobretot després de 1965, cosa que va donar una certa sensació de liberalisme i obertura que en realitat no existia ja que la censura continuava operant mitjançant departaments eufemísticament anomenats "d'anàlisi de contingut". *Historias de la frivolidad*, *La Cabina* i *Juan Soldado* van ser exemples definitius d'aquesta línia d'acció destinada a amagar la realitat ja que aquests programes, i d'altres, es van exhibir íntegrament als festivals però van ser censurats (brutalment al cas de *Juan Soldado*) quan es van exhibir per primer cop a TVE.

Tot i que es van dur a terme algunes coproduccions amb Itàlia als últims anys del franquisme, les relacions de TVE amb la majoria de cadenes europees van ser pobres i accidentades, sotmeses als girs polítics del franquisme, cosa que impossibilitava establir formes de cooperació estable i, fins i tot, participar al concurs *Joc sense fronteres*, que emetien simultàniament diferents cadenes europees, ja que l'emissió va coincidir al 1970 amb el procés de Burgos.

2.8 El creixement desmesurat de les hores d'emissió i la dependència dels ingressos publicitaris -i en conseqüència d'uns elevats índexs d'acceptació a falta de competència directa- van obligar TVE a adquirir un gran nombre de sèries, la majoria procedents de grans companyies productores i distribuïdores americanes. TVE va esdevenir així una empresa cultural i econòmicament colonitzada mentre acostumava el seu públic al consum d'un determinat tipus de producte audiovisual, amb un ritme, contingut i estructura molt definits i que s'han mantingut en èpoques posteriors.

L'herència de la televisió franquista ha tingut una considerable influència en el futur de TVE i del mapa audiovisual en conjunt. Vint-i-cinc anys després de la mort del dictador, el franquisme resta com una etapa gris i mediocre que no ha deixat gaire empremta en l'art, el pensament i la cultura espanyoles. D'aquesta mediocritat no se'n podia deslliurar una televisió que va ser un dels miralls on millor es podia reflectir el règim franquista, ja que els seus dirigents la van configurar a imatge i semblança seva. Això no obstant, fora injust oblidar l'aportació d'un reduït grup de professionals que, dins les seves possibilitats, van tractar de crear una obra valuosa i interessant més enllà del context tancat i poc estimulants que els emmarcava.

